

Vroomheid en Verandering: een reflectie op 18^e-eeuwse doperse klederdracht

Door Rick Robben

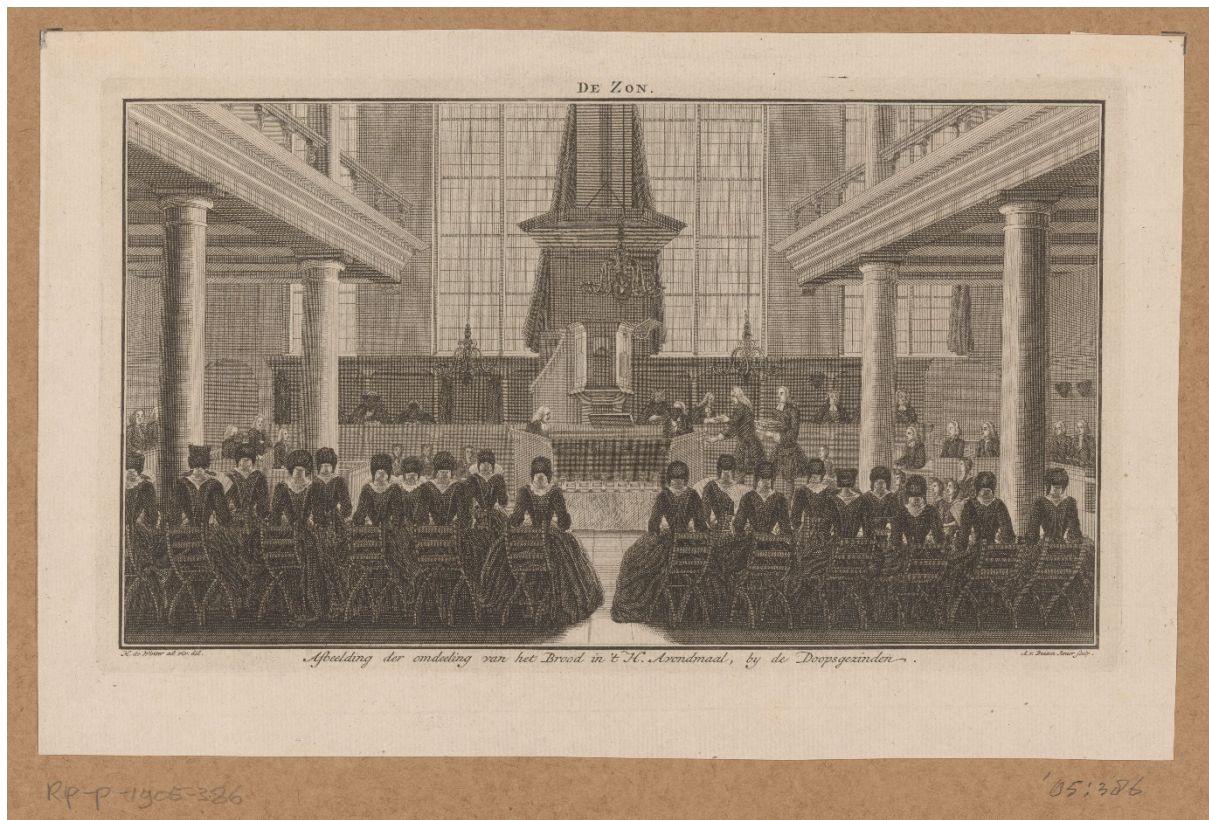
Figuur 1: Portret van Feyntje van Steenkiste, Frans Hals, 1635¹

Zwart, serieus, enigszins chic. Zo portretteerde Frans Hals de Haarlemse Feyntje van Steenkiste, nazoot van een welvarende textielfamilie. Feyntje, evenals haar familie, was doopsgezind. De kleding waarin ze zich liet portretteren sloot daar naadloos bij aan. Vergelijkbare klederdracht is terug te vinden in vrijwel alle 17^e-eeuwse doopsgezinde portretten. Deze klederdracht, zoals te zien in *Portret van Feyntje van Steenkiste*, werd gekenmerkt door eenvoudige, sobere en zwarte stukken. Sieraden, vreemde vormen, kleuren en andere mogelijke uitingsvormen van rijkdom of ijdelheid waren ongewenst: “*Deze voorschriften bepaalden, dat een christen geen karmozijn laken, satijn of damast behoorde te dragen. Hetzelfde gold voor schoenen met hoge hakken, met witte stiksels, met twee riemen of met speigaten.*”

---

¹ J. Bikker, 2007, 'Frans Hals, *Portrait of Feyntje van Steenkiste (1603/04-40)*, 1635', in J. Bikker (ed.), *Dutch Paintings of the Seventeenth Century in the Rijksmuseum*, online coll. cat. Amsterdam: hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8611

Vrouwenrokken mochten van boven niet wijd uitstaan noch van onderen met koord versierd zijn. Het lijfstuk mocht geen baleinen bevatten. Wijde mouwen waren uit den boze evenals gestreken kragen. Kortom, 'de ijdele vindingen der mode mocht een christen niet overnemen.'² Stedelijke dopers waren op dit vlak net iets vrijer dan dorpsse dopers, zoals Heinrich Benthem in de 17e eeuw al omschreef: "Bovenal staan ze erop dat bescheidenheid in kleding wordt betracht, hoewel er in Amsterdam enkelen zijn die de aandacht trekken door pruiken en andere tekenen van wereldsheid te gebruiken. In Friesland en Groningen zal men hen echter in eenvoudige kleding zien."³ Dat betekende echter niet dat de stedelijke dopers er flamboyant bij liepen, zoals duidelijk wordt uit de onderstaande prent van Andries van Buysen jr.:

Figuur 2: Delen van het brood tijdens het Heilig Avondmaal in de Doopsgezinde Kerk De Zon te Amsterdam⁴, Andries van Buysen jr., 1743.

Deze prent stelt een kerkceremonie voor. Het is daarom logisch dat de congregatie in deze klederdracht geportretteerd is. De doperse klederdracht was immers gestoeld op religieuze principes, en de kerk is per uitstek de plek waar vroomheid getoond moet worden. Het is echter wel een markant gezicht hoe alle mannen en alle vrouwen *precies* hetzelfde dragen – voor individuele uitingen was weinig ruimte.

De dopers⁵ worden historisch door enkele aspecten gekenmerkt: de doper kan pas gedoopt worden wanneer hij of zij bewust religie belijdt, waarmee het doperschap een bewuste keuze

² W. Bergsma, *Gereformeerden en Doopsgezinden*, p135.

³ Vrij vertaald uit M.R. Kremer, 2012.

⁴ *Delven van het brood tijdens het Heilig Avondmaal in de Doopsgezinde Kerk De Zon te Amsterdam*, Andries van Buysen jr., naar Hendrik de Winter, 1743. Collectie Rijksmuseum.

<http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.385843>

⁵ Ook wel Doopsgezinden, Mennisten of Mennonieten genoemd.

wordt; het bekleden van overheids- en militaire functies was uit den boze; de dooper was pacifist; en het leven moest simpel en sober geleefd worden, klederdracht inclusief.

Het dragen van deze kleding toonde dus vroomheid, maar werd vooral ook gedaan om een dooperse identiteit te vormen. Als de dooper zich niet kleepte zoals het hoorde, kon men gestraft worden via *kerkelijke tucht*.⁶ De tucht was een bestuurlijk instrument waarbij strenge regelgeving wordt gebruikt om binnen een gemeenschap discipline en volgzzaamheid te kweken. Deze bestaat uit regelgeving rond geloofsbelijdenis en levenswijzen, en werd voornamelijk gebruikt door de dopers en calvinisten. Tucht uitte zich in verschillende vormen. Complete uitzetting (*mijding*) kwam bijvoorbeeld voor, zij het maar heel zelden. Vaak werden de dopers wel tijdelijk op een of ander vlak verbannen – ze waren bijvoorbeeld niet meer welkom bij het avondmaal⁷. Bij toon van berouw werd de ban vrijwel altijd ingetrokken. Vergrijpen waarvoor de Utrechtse dopers door tucht bestraft konden worden waren bijvoorbeeld dronkenschap, militaire dienst, absentie bij kerkmissen, trouwen met iemand buiten de kerk en faillissement. Klederdracht die buiten de dooperse normen viel – onzedelijk, flamboyant of ijdel – viel dus ook onder het tuchtrecht.

In 1707 werd de familie van Kornelis Bosman bijvoorbeeld bestraft voor hun klederdracht: “*Alzo de dochters van Kornelis Bosman, niettegenstaande de herhaalde vermaaning van de dienaar goed, bij provisie, zijne weekelijkse bediening in te houden en te zien of men langs die weg de beoogde zedigheit in zijne kinderen kan brengen.*”⁸. De tuchtstraf voor de familie Bosman bestond uit het inhouden van *weekelijkse bediening*, geld voor de armen. Nadat moeder Aafje Bosman beloofde dat de dochters zich zedig zouden kleden, werd de straf ingetrokken. Zo vormde het opleggen van kledingvoorschriften een collectieve identiteit. De dopers droegen zwart en daarmee wilden ze laten zien waar ze gezamenlijk voor stonden: bescheidenheid, eenvoud en vroomheid.

---

⁶ Dit geldt ook voor protestantse klederdracht in de brede zin.

⁷ Verbannen is in de dooperse tucht dus een aanzienlijk lichtere maatregel dan mijding.

⁸ A. Hajenius, *Dopers in de Domstad*, p115.

Een ander prachtig voorbeeld van de doperse kledingnormen is het portret van Dirck Jacobsz. Leeuw, een rijke 17e-eeuwse Amsterdamse koopman, gemaakt door Govert Flinck (figuur 3). Voordat Leeuw zich liet dopen, werd hij geportretteerd zoals een koopman betaamde: hij droeg dure stoffen, sieraden en wijde mouwen. Na de doop liet Leeuw zich, zoals te zien is in het portret, hullen in sober zwart. Onderzoek (door middel van verfanalyse) toont aan dat waar eerst hoge rode sokken en een markante kraag afgebeeld werden, nu een vlakke laag zwarte verf te zien is⁹. De relatief vroege datering van dit schilderij toont aan dat de dopers serieus waren over hun kledij en voorschriften. Leeuw moest laten zien dat hij een serieuze, vrome doper was.

Figuur 3: Portret van Dirck Jacobsz. Leeuw, Govert Flinck, 1636.¹⁰

---

⁹ Van Eikema Hommes et al., *The Hidden Youth of Dirck Jacobsz Leeuw: A Portrait by Govert Flinck Revealed*.

¹⁰ : *Portret van Dirck Jacobsz. Leeuw*, geschilderd door Govert Flinck.
<https://hart.amsterdam/page/323617/dirck-leeuw-door-govert-flinck>

De tucht zou aan het begin van de 18^e eeuw vervallen en daarmee vervaagden de doperse leefregels aanzienlijk. Leden van de Gemeenschap trouwden regelmatig buiten de kerk en sporadisch trad een dooper toe tot het leger of de ambtenarij. Ook wat betreft kleding versoepelden de regels, wat duidelijk en veelvoudig te zien is in portretten. Ter illustratie twee koopmannen: Lucas de Clercq, geportretteerd door Frans Hals, gehuld in sober zwart, statig en serieus (figuur 4) en David Leeuw, geportretteerd door Jan Maurits Quinckhard, kleurrijk, een open houding, geportretteerd met ornamenten en het familiewapen (figuur 5). Beide schilderijen zijn binnen een tijdbestek van honderd jaar geschilderd en weerspiegelen de sterke ontwikkeling die de Doopsgezinde Gemeenschap onderging.

Figuur 4: Portret van Lucas de Clercq, Frans Hals, ca. 1635¹¹.

---

¹¹ J. Bikker, 2007, 'Frans Hals, *Portrait of Lucas de Clercq* (c. 1593-1652), c. 1635', in J. Bikker (ed.), *Dutch Paintings of the Seventeenth Century in the Rijksmuseum*, online coll. cat. Amsterdam: hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.8612

Figuur 5: Portret van David Leeuw (1682-1755), Jan Maurits Quinckhard, 1729¹².

Een studie in Groningen laat zien dat binnen enkele decennia meer dan de helft van de Groningse doperse huisraden zilveren sierraden bevatten, nadat de kerkucht werd opgeheven¹³, wat voornamelijk impliceert dat sierraden al langere tijd steeds geaccepteerder raakten.

Deze verandering in klederdracht is markant maar historisch goed te verklaren. Gedurende de tweede helft van de 17e eeuw en de eerste helft van de 18^e eeuw raakten een aantal dopers steeds meer vermengd in speculatie en investeringen. Verschillende dopers maakten bijvoorbeeld deel uit van de *Provinciale Utrechtse Geoctroyeerde Compagnie*, een vennootschap waar enorm kapitaal mee vergaard zou worden¹⁴. Ook is het aannemelijk dat welvarende dopers verdiend hebben aan het koloniale systeem, dat toen sterk ingebed was in de West-Europese economie.

Door deze verrijking konden nieuwe generaties opleidingen betalen, sparen en investeren. Bovendien trouwden binnen het koopmannenmilieu een aanzienlijk aantal niet-doopsgezinden met doopsgezinden, waardoor de doperse gemeenschap ingebed werd in de welvarendere kringen. Hiermee bewoog de Doopsgezinde Gemeente zich meer en meer richting hogere sociaaleconomische lagen. Dit leidde tot een toenemende interesse in kunst, academische discussies en modieuze kleding. Waar de dopers in de 16e eeuw een tegendraadse en marginaal getolereerde groep waren, transformeerden ze in de 18^e eeuw tot belangrijke sprekers en smaakmakers in de publieke sfeer.

---

¹² Portret van David Leeuw (1682-1755). *Doopsgezind Koopman in stiften en manufacturen*, geschilderd door Jan Maurits Quinckhard, 1729. <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.5192>

¹³ M.R. Kremer, *A Stylish Silk Gown or Plain Bodice and Skirt? Clothing Prescriptions and Individual Choice among Eighteenth-Century Groningen Doopsgezind Women.*, p266.

¹⁴ A. Hajenius, *Dopers in de Domstad*, p49.

Een transformatie als de bovenstaande klinkt bijzonder, maar is in feite karakteristiek voor 18^e - eeuwse protestantse bewegingen. Zo schreef socioloog Max Weber over de protestantse werkeethiek dat het zogenaamde *puriteinse arbeidsethos* de voedingsbodem was voor vele kapitalistische instituties¹⁵. Weber stelde dat werken - en nadrukkelijk *hard werken* - voor protestanten een geestelijke roeping was. Soberheid en rationaliteit waren goed voor de gemeenschap en kenmerkten daarmee de geloofsbelijdenis. In deze context is het interessant om te bedenken dat faillissement onder tucht strafbaar was. Faillissement betekende dat men niet hard genoeg gewerkt had, en dat was een christen niet waardig. Waar vroomheid voor katholieken gelijk stond aan een ascetisch kloosterleven, werkten de vroomste protestanten juist wel, en daarmee vergaarden ze hun fortuinen. Hoewel Weber de werkelijkheid hier enigszins plat mee slaat komt één dynamiek duidelijk naar voren: sober leven en hard werken leidt tot veel inkomsten en weinig uitgaven, wat tot een groeiend vermogen leidt. Het vermogen wordt vervolgens door de volgende generatie geërfd en verspreid zich naar de rest van de gemeenschap. Zo accumuleert welvaart zich.

Weber laat dus zien *hoe* rijkdom vergaard werd, maar dat verklaart niet waarom de levensstijl van de dopers veranderde. Socioloog Thorstein Veblen beschreef in 1899 het fenomeen *opzichtige consumptie*. Meer kopen en gebruiken dan dat wat strikt nodig of praktisch is, heeft een functie: het laat economische welvaart en daarmee ook sociaaleconomische macht of status zien. Dit scheidt een collectieve identiteit. Door gezamenlijk smaak, geld, en status te tonen, wordt er een *wij/zij*-verhouding geschapen en herdefinieert een gemeenschap zich¹⁶. Het is dus mogelijk om de ontwikkelingen in de Doopsgezinde Gemeenschap in de 18^e eeuw te omschrijven als een transitie van het *protestantse arbeidsethos* naar *opzichtige consumptie*. Intuïtief staan deze begrippen haaks op elkaar – het protestantisme ontstond *juist* als rebellie tegen consumptie en het ijdele uiterlijke vertoon. Galenus Abrahamszoon de Haan schreef al in 1687: “*Hoe corruppeer je Doopsgezinden en Mennonieten? Alleen door ze rijker te maken*”¹⁷. De dopers werden rijker en lieten daarmee schijnbaar hun idealen varen.

Het is in ieder geval aanlokkelijk om het doperse verleden op zo een manier te duiden, en in een dergelijke analyse schuilt ook zeker een bepaalde waarheid. Yme Kuiper en Harm Nijboer duiden in hun artikel *Between Frugality and Civility* de nieuwe doperse houding echter net wat anders. Ze beargumenteren dat, naast het Weberiaanse idee van de Protestantse arbeidsethos, de dopers een ander voordeel hadden: ze stonden bekend als uitermate betrouwbare handelspartners. Dit was *juist* vanuit de strenge doperse vroomheid te verklaren, het was immoreel om je partner om de tuin te leiden. De dopers die dit wel deden, werden gestraft door middel van de tucht. Zo creëerden de dopers in de 16^e en 17^e eeuw een voedingsbodem voor hun eigen latere succes. Hoewel de grenzen van de doperse gemeenschap in de 18^e eeuw vervaagden – buitentrouw was toegestaan, de tucht verdween – leefde de collectieve identiteit wel voort. Dopers waren mensen met wie je zaken wilde doen¹⁸.

Families van dopers en bedrijven waarin dopers actief waren bevatten vanaf de 18^e eeuw vrijwel altijd leden die niet actief ingeschreven stonden bij de Gemeenschap, maar wel de normen en

---

¹⁵ M. Weber, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*

¹⁶ T. Veblen, *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*

¹⁷ Vrij vertaald uit M.R. Kremer, p268.

¹⁸ Y. Kuiper & M. Nijboer, *Between Frugality and Civility: Dutch Mennonites and Their Taste for the ‘World of Art’ in the Eighteenth Century*.

waarden van Dopers uitdroegen en aannemelijk ook in rituelen participeerden¹⁹. Toch zouden de dopers in vergelijking met andere vergelijkbare groepen relatief sober blijven. Toen de Republiek bijvoorbeeld in de staart van de 18^e eeuw armer werd als gevolg van economische tegenslagen, bleven de dopers bij een lang ingesleten traditie: armenzorg. Voedsel, onderwijs en kleding werden de armen toebedeeld. “*Was er geen gedragen kleding voorhanden, dan aarzelde de kerkenraad echter niet deskundige broeders in te schakelen om stoffen te leveren en daarvan de benodigde kleding te maken. Deze kleding diende van hoge kwaliteit te zijn, want zij moesten lang meekunnen.*”²⁰ en “*De verstrekte kleding was meestal niet nieuw: in feite kregen de alimentanten de kleding in bruikleen. Was een van de bedeeden gestorven, dan gaven de diakenen de kleren van de overledene door aan een ander gemeentelid dat ze goed kon gebruiken.*”²¹. De kerkucht bestond niet meer, maar dat bleek ook niet nodig te zijn om deze doperse praktijken in stand te houden.

Het is, in deze context, wellicht het makkelijkste om zowel economie als religie te zien als het weefsel waarvan de doperse levens onderdeel waren. De dopers bevonden zich in het stadse leven, waar ze inmiddels getolereerd werden. Bij dit stadse leven hoorde handel, en de dopers participeerden daar simpelweg in. Gezien het doperschap zich niet meer liet definiëren als *afzetten tegen* vervaagde de collectieve identiteit. De dopers vonden zichzelf opnieuw uit, maar verloren hun oude principes niet uit het oog. Ze waren niet gecorrumpeerd maar *getransformeerd*.

Met deze geschiedenis in onze gedachten bezoeken Sophie Fabre²² en ik *Hemels Groen*, een Bijbelkring binnen de Doopsgezinde Gemeente Utrecht. Door Bijbellezing probeert Hemels Groen antwoorden te vinden op de vragen van deze tijd: *hoe dienen we samen te leven? En, hoe verhouden we ons tot de natuur?* Soberheid, wordt ons verteld, is heel wat anders gaan betekenen voor de moderne doper. Het sobere leven draait niet meer om het afzetten tegen de katholieken en ongelovigen of het tonen van nederigheid richting God. Wel betekent soberheid jezelf de kritische vraag stellen: “*Is het nodig dit te kopen?*”. Comfort hoeft hiermee niet verloren te gaan. Een aantal dagen later bezoeken we de doperse quiltgroep. Dit gezelschap van Utrechtse dopers komt regelmatig bij elkaar om gezamenlijk kleurrijke dekens te produceren. Het quilten, wordt ons verteld, heeft een aantal doelen. Het is – geheel in lijn met de moderne doperse soberheid – duurzaam. Reststoffen worden zoveel mogelijk gebruikt. Afgemaakte dekens worden naar Oekraïense Doopsgezinden verstuurd. En *last but not least* is quilten een samenkomst-activiteit voor de kerkgangers.

Zo leven oude doperse idealen voort in het moderne doper-zijn. Waar armenzorg-initiatieven vroeger vooral op de lokale gemeenschap gericht waren, is de doperse blik nu ook naar buiten gericht. Het zou natuurlijk anachronistisch zijn om het vroegere 18^e-eeuws hergebruik van kleding te betitelen als een vorm van duurzaamheid *avant-la-lettre*. Wel stamt het fenomeen uit dezelfde idealen, die de dopers zo duidelijk typeren: een wens naar goed doen en niet-individualistisch leven.

---

¹⁹M.S. Sprunger, *Why the rich got Mennonite: church membership, status and wealth in golden age Amsterdam*.

²⁰A. Hajenius, *Dopers in de Domstad*, p121.

²¹A. Hajenius, *Dopers in de Domstad*, p120.

²²Sophie Fabre (kunstenaar), wiens werk CC: een deeluitkomst was van project *Heilige Huisjes*, waaruit dit essay ontstaan is.

Laten we, om tot een conclusie te komen, teruggaan naar Haans' uitspraak "*Hoe corrupteer je Doopsgezinden en Mennonieten? Alleen door ze rijker te maken.*" We zouden dit als volgt kunnen lezen: geld corrupteert en geloof is een performance. In deze conclusie schuilt *enige* waarheid en daarin zit juist de kern – het is niks meer dan *enige* waarheid. Geld *kan* corrupt maken. Geloof *kan* een performance zijn.

Geschiedschrijving waarbij de mens of bevolkingsgroep gereduceerd wordt tot één kenmerk of overtuiging kan *essentialistisch* genoemd worden. Dit idee, *groep A doet dit of dat want zo zijn ze*, slaat de veelvuldigheid van het verleden altijd plat. De historicus kan, mits die diens vak goed uitvoert, de complexiteit van onze geschiedenis duiden en contextualiseren. Buiten het simpelweg opgraven van informatie heeft de historicus hier dus ook een maatschappelijke functie; het voorkomen dat de geschiedenis vervalt in één verhaal, waarop politiek en maatschappij voort moeten borduren, want *het is nou eenmaal zo*.

Discussies over klederdracht en consumptie in de brede zin van het woord zijn dus niet gebaat bij essentialistische analyses. De moderne kledingindustrie is diep verstoord²³, en de huidige hyperconsumptie bereikt nog nooit eerder vertoonde niveaus. Deze ontwikkeling is sterk verbonden aan het neoliberale verhaal wat wij onszelf vertellen – wij zijn koopmannen, consumeer, en de economie zal groeien. Dit verhaal is in elk opzicht onhoudbaar. Een soberder toekomst is dus niet alleen gewenst, maar simpelweg nodig. Voor een nieuwe, soberder toekomst is dus een nieuw verhaal nodig – een verhaal dat oog heeft voor maatschappelijke complexiteit, waarin constructieve en goede initiatieven belicht worden. Het wiel hoeft hier niet opnieuw voor te worden uitgevonden. Soberheid bestaat al sinds de mensheid zich kan heugen – de kunst is om goede initiatieven uit het verleden te vinden, in de schijnwerpers te zetten, en aan de toekomst mee te geven.

---

²³ De moderne, snelle kledingindustrie bestaat ten koste van de wereld en de mens. Mensenrechten worden systematisch geschonden bij productieprocessen van grote fashionfabrikanten en overmatige afvalproductie, bodemvervuiling en CO₂-uitstoot zijn direct te koppelen aan de industrie. <https://goodonyou.eco/what-is-fast-fashion/>

Literatuur

Bergsma, W. (1994). Gereformeerden en Doopsgezinden. *Doopsgezinde Bijdrage*, 20, 135.

van Eikema Hommes, M., Lambour, R., du Mortier, B., De Winkel, M., Tauber, G., Alfeld, M., ... & Dik, J. (2016). The Hidden Youth of Dirck Jacobsz Leeuw: A Portrait by Govert Flinck Revealed. *The Rijksmuseum Bulletin*, 64(1), 4-61.

Hajenius, A. M. (2003). *Dopers in de Domstad: geschiedenis van de Doopsgezinde Gemeente Utrecht, 1639-1939* (No. 3). Uitgeverij Verloren.

Kremer, M.R. (2012). A Stylish Silk Gown or Plain Bodice and Skirt? Clothing Prescriptions and Individual Choice among Eighteenth-Century Groningen Doopsgezind Women. In *Sisters - Myth and Reality of Anabaptist, Mennonite, and Doopsgezind Women ca. 1525-1900* (p. 256). Koninklijke Brill nv.

Kuiper, Y., & Nijboer, H. (2009). Between Frugality and Civility: Dutch Mennonites and Their Taste for the 'World of Art' in the Eighteenth Century. *Journal of Mennonite Studies*, 27, 75-92.

Sprunger, M. S. (2009). Why the rich got Mennonite: church membership, status and wealth in golden age Amsterdam. *Journal of Mennonite Studies*, 27, 41-59.

Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*.

Weber, M. (1904). *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* (Vol. 1614). CH Beck.